

## Стан повоєнної народної шкільної освіти в Українській РСР на прикладі Полтавської області в 1943-1946 роках

*Проаналізовано стан повоєнної народної шкільної освіти Української РСР на прикладі Полтавської області в 1943-1946 роках. На основі архівних матеріалів проведено аналіз даних щодо збитків та процесу відбудови галузі області. Вказані основні проблеми, які вирішувалися першочергово для відбудови народної шкільної освіти області. Окреслені методи забезпечення оперативності відродження сфери освіти на Полтавщині.*

**Ключові слова:** народна освіта, школа, Полтавська область, відділ народної освіти, навчальна база, матеріально-технічна база.

Питання реформування освітньої системи для України сьогодні стоїть гостро та актуально. Проблема модернізації, переобладнання школи та шкільних приміщень, впровадження нових інформаційних технологій в освіту залишається однією з головних тем обговорення на найвищих урядових рівнях. Модернізація середньої освіти неможлива без розвитку та удосконалення матеріально-технічної складової школи, без з'ясування реальної ролі держави, її структур та інститутів у справі підтримки матеріальної бази середніх загальноосвітніх закладів неможливо буде налагодити процеси технологізації та інформатизації українських шкіл, зважаючи на сучасну ситуацію в державі. Сьогодні, коли перед світовим співтовариством стоїть питання переходу на новий рівень розвитку, освіта стає ключовим елементом прогресу суспільства та країни зокрема. Необхідність впровадження новітніх інформаційних технологій в освіту неможлива без аналізу попереднього досвіду та проведення історичної ретроспективи.

Серед науковців, які детально досліджували тематику стану повоєнної шкільної освіти радянської України можна назвати прізвища О. Сивець [11], Є. Сайдакова [12], М. Кашина [9], М. Кабатченко [8], В. Литвин [10], П. Шемет [16], Г. Москалик [15], Ю. Пугасей [17], Л. Березівська [7], В. Берека [5], Н. Брехунець [6]. У працях цих науковців висвітлюються нормативні акти, рішення та заходи влади, які були прийняті в галузі середньої шкільної освіти у період повоєнної відбудови 1943-1946 років, висвітлюється стан галузі в країні, наводяться статистичні дані.

Виходячи з вищевикладеного, ставимо собі за мету проаналізувати і дати ґрунтовну оцінку стану повоєнної відбудови шкільної народної освіти Української РСР на прикладі Полтавської

області за період 1943-1946 років, оскільки саме цей етап відбудови галузі є найбільш значимим для сфери народної освіти.

Радянська школа була основною ланкою у системі комуністичного виховання підростаючого покоління. У ній було виховано мільйони освічених та культурних людей [13, с. 625]. Тому дуже важливо було відразу після війни почати відбудову системи народної освіти. Величезні кошти направлялися на відновлення шкіл та забезпечення їх першочерговими матеріалами. [10, с. 206-207]. Підйом народної освіти став головним завданням для всього народу країни. Не винятком, звичайно, була і Полтавська область [14, с. 199].

Після визволення радянськими військами Полтавської області у 1943 році, влада відразу ж почала створювати умови для відновлення та налагодження освітянської галузі. Вже в жовтні 1943 року відновив свою роботу Обласний відділ народної освіти (далі – ОблВНО), перед яким було поставлено завдання по виконанню закону «Про загальну обов'язкову освіту».

Складовими частинами виконання закону в цей період були:

- необхідне будівництво та раціональне планування мережі шкіл;
- підвіз дітей до віддалених шкіл;
- створення і розширення груп і шкіл з подовженим днем, інтернатів (гуртожитків) при школах та шкіл-інтернатів;
- постійний та ретельний облік дітей шкільного віку;
- створення фонду загального і обов'язкового навчання, системи патронату для дітей з малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей;
- індивідуальна робота з дітьми, які здатні покинути навчання.

ОблВНО, виходячи з положень закону, поставив перед керівництвом районних та міських відділів народної освіти і директорами шкіл такі завдання:

- виконання закону «Про загальне обов'язкове навчання»;
- удосконалення навчального процесу (предметні гуртки);
- поповнення бібліотечних фондів;
- робота на присадибних ділянках шкіл;
- естетичне виховання (створення гуртків художньої самодіяльності);
- фізичний розвиток школярів (будівництво спортзалів та спортивних майданчиків).

До початку війни 1941-1945 років школи області були розміщені в спеціальних шкільних приміщеннях, добре обладнані, мали кабінети, лабораторії, бібліотеки. Школами здійснювався сталінський закон про всезагальну обов'язкову освіту, учні були забезпечені підручниками та необхідним приладдям. За сприяння партійних і комсомольських організацій в школах існував більшовицький порядок. Були укомплектовані висококваліфіковані педагогічні кадри, яких налічувалось 155 860 учителів. За час війни 1941-1945 років більшість вчителів області були призвано до Червоної армії.

За наказом народного комісаріату освіти України та ухвалою обкому КП(б)У та виконкому облради, облВНО відразу ж після визволення області від окупантів приступили до відновлення роботи шкіл. Учителі, учні, батьки, місцеві організації активно брали участь у відбудові галузі, у короткий термін були відремонтовані та пристосовані для роботи приміщення шкіл, класні кімнати були забезпечені найнеобхіднішим обладнанням та меблями. Головним завданням, яке було виконано, в районах області зроблено облік дітей шкільного віку для визначення кількості майбутніх школярів, які повинні бути охоплені навчанням в школах.

До окупації німцями Полтавської області в 1940-1941 н. р. по області працювало 1764 школи, які охоплювали 333 575 учнів. Під час відступу німецьких військ, знищено 1360 шкільних приміщення. По типу розподілялися на початкові 821, неповні-середні 693, середні 250 шкіл. У 1943-1944 н. р. було відкрито: початкових шкіл 907, середніх 131, неповних середніх 514. Всього по області було відкрито 1552 школи. За 1944-1945 н. р. було 1602 школи, з них початкових 942, семирічних 508, середніх 151. У школах навчалось 239933 учня.

У 1944-1945 н. р. збільшилася кількість працюючих шкіл області. У 1944-1945 н. р. було 6 спецшкіл для глухонімих дітей, 2 для розумово-відсталіх дітей [3, арк. 4].

Таблиця 1.

#### Мережа шкіл на 1944-1945 н.р. в Полтавській області

Школи		
Тип школи	Кількість шкіл	
Початкова	242	
Неповна середня	503	
Семирічна	151	
Кількість класів та учнів в них		
Клас	Кількість класів	Кількість учнів
1-4	7147	188496
5-7	729	66678
8-10	378	10068
Кількість класів за мовами навчання		
Мова навчання	Кількість шкіл	
Українська мова	1584	
Російська мова	17	

Станом на 1945-1946 н. р. в Полтавській області на балансі перебувало 1626 школи, з них початкових 987, семирічних 495, середніх 144. З такою кількістю учнів у 1-4 класах 5612 учнів, у 5-7 класах 2099 школярів, 8-10 класах 376 учнів. Навчалось у школах 285762 учнів. Пересічне завантаження класів у 1-4 класах – 35 учні, у 5-7 класах – 27 учнів, 8-10 класах – 27 учнів [1, арк. 98].

Порівнюючи з 1944-1945 н. р. кількість навчальних закладів зросла на 24 класи, а число учнів на 45855. Збільшилося й пересічне навантаження в класах у 1-4 класах на 3, у 5-7 класах на 2, у 8-10 класах на 4 учні. У 1945-1946 н. р. працювало 8 спецшкіл: 1 для розумово відсталіх, 2 для глухонімих, 5 шкіл для туберкульозних дітей (відкрили лісову школу на 100 учнів). Всього у спецшколах навчалось 407 учнів шкільного віку [4, арк. 8].

Найбільша активність у відновленні роботи навчальних закладів була у Миргородському, Сенчавському, Лаворківському, Лохвицькому, Оржицькому, Гадяцькому районах. На кінець 1943-1944 н. р. у школах області навчалось 164 999 учнів. Але не зважаючи на вжиті заходи, загальним навчанням не були охоплені 12 184 дитини [2, арк. 1-5].

Для поліпшення якості навчання учнів у 1944-1945 н. р. – надано 2423 шкільні приміщення, з них спеціальних 1232, пристосованих 1190, в яких обладнано 5657 класних кімнат. У переважній більшості шкіл ремонт був проведено якісно, для цього залучалися вчителі та учні, батьки, партійні, громадські та комсомольські організації особливо для придбання будівельних матеріалів, у забезпеченні робочою силою та спеціалістами. Згідно з даними звіту облВНО за 1944-1945 н. р. визначено перелік шкіл, у яких з підготовкою шкільних приміщень до нового навчального року справилися найшвидше [4, арк. 9]. До таких відносили Свічківську середню школу Дрогбанівського району, Мачухівську середню школу Полтавського району, Велико-Кохнівську середню школу Кременчуцького району, Лютенівську середню школу Гадацького району тощо. У перелічених середніх навчальних закладах ще до початку навчального року було повністю закінчено ремонт, вставлено вікна, проведено ремонт даху, обладнані класні кімнати партами, столами, дошками, обладнано кабінети для практичних занять, тобто проведено всі необхідні приготування до навчального року. У звітах облВНО регулярно відображалися навчальні заклади, які відставали у темпах повоєнної відбудови.

У зв'язку з тим, що за час війни було зруйновано та втрачено більшу кількість шкільного майна, завданням відділів народної освіти та директорів шкіл стало відновлення довоєнного стану шкільного майна. Так, згідно зі статистичними даними під час підготовки до 1944-1945 н. р. в школах було 40 576 шкільних парт, класних дошок 4744, з них виготовлено у 1945 році 483, столів 7714, у 1945 році – 2440 столів. Не вистачало по області 20901 парти, 752 дошки, 879 столів. Нестачу шкільних меблів було замінено меблями нестандартного типу [4, арк. 10-11].

Аналізуючи статистичні дані з розвитку та відбудові народної освіти в Полтавській області за 1945-1946 н. р., відмічаємо, що кількість шкільних приміщень в області зросла до 2479 з них спеціальних 1239 та пристосованих 1240. Класних кімнат 5892. Кількість приміщень за рік збільшилася на 56, а класних кімнат на 235. Такі райони як Миргородський, Оржицький, Ново-Сансарський, Лубенський, Кременчуцький, Ковалівський активно підхопили приклад житомирян (Постанова «Про участь трудящих у відбудові та підготовці шкіл УРСР до нового навчального року» від 6 червня 1946 року – Д. В.)

і власними силами робили ремонти та завозили паливо до шкіл. Така активність громадян була спричинена, на нашу думку, двома факторами ідейно-патріотичними та тиском влади на громадян через засоби пропаганди на підприємствах, установах та організаціях області. Прикладом «завзятості» є відновлення роботи Гребінківської середньої школи. Приміщення цього навчального закладу було напівзруйноване і протягом 2-х років не використовувалося. Директор школи тов. Самойленко одержав дозвіл на проведення капітального ремонту будинку після чого в ньому було розміщено десять класів. У Полтавській середній школі № 1 було зіпсовано центральне опалення, за підтримки міському КП(б)У та при сприянні адміністрації Полтавського ремонтного заводу, центральну систему опалення школи було поладжено [4, арк. 11].

Окремим пунктом у функціонуванні тодішньої школи стояло питання про забезпечення шкіл паливом на опалювальний період. Паливо для шкіл у 1944-1945 н. р. було заготовлено і завезено в школи, так вугілля 514 т, дров 11983 складометрів, торфу 10972 т, місцевих видів палива 5834 т.

Така кількість палива дала можливість проводити нормальну роботу навчальних закладів тільки в першому півріччі. Були райони і окремі школи, де питання забезпечення палива перебувало в критичному стані. У Кашеньківському районі було завезено 29 т соломи, коли в плані стояла цифра 139 т, Котелевському районі паливо було заготовлене, але в школи завезено лише 83 складодров. Причиною незабезпечення паливом у цьому районі був той факт, що сільська рада не спромоглася забезпечити транспортом перевіз палива. Найгірші справи, відповідно до архівних документів, були у Семенівському та Диканському районах, тут завезено 15 т вугілля та 350 складодров, в Глобинському районі завезено 300 т соломи (за планом 2550 т) [3, арк. 4-8].

Розглядаючи це питання у 1945-1946 н. р. бачимо, що ситуація почала покращуватися, але тільки з деякими видами палива, так для нормального опалювання потрібно було вугілля 7956 т, завезено 514 т, дров 41604 складометрів, завезено 11933 складометрів, торфу 10972 т, завезено 5538 т, місцеве паливо 8537 т, завезено 5834 т. Були окремі школи і навіть райони, де запасу палива не було, школи опалювали паливом, яке періодично підвозили до шкіл. Були випадки, коли школи працювали при низькій температурі,

що викликало перебої в навчанні. Так, за архівними даними відомо, у Пирятинській середній школі № 1 навчання було припинено на два дні, у В. Кринківській середній школі, Петрівській та Бетягівській середніх школах відбувалися періодичні припинення занять через надто низьку температуру в класних приміщеннях. Відповідно до звітів облВНО про роботу шкіл причинами такої ситуації обласне керівництво називало людський фактор, а конкретно провина була покладена на керівників районних та міських відділів народної освіти, а також директорів шкіл [4, арк. 9-11].

За підсумками проведеної роботи за перше півріччя 1944-1945 н. р. на відбудову галузі було витрачено 217 912 424 крб. [2, арк. 1]

Таблиця 2

**Грошові витрати на відбудову освітньої галузі в Полтавській області**

Тип школи	Кількість зруйнованих будівель шкільних приміщень	Вартість відбудови	Вартість знищеного майна
Середня школа	2714	58 758 215	52 155 830
Неповна середня школа	358	41 937 880	37 052 190
Початкова школа	274	11 997 800	16 010 509
Всього	903	112 693 895	105 218 529

Крім проблеми відновлення матеріальної складової в школах, гостро стояло питання про налагодження постачання торгівельним організаціям та навчальним закладам навчальної бази, тобто підручників, посібників, художньої літератури, зошитів, канцелярського приладдя, наочних матеріалів для проведення практичних занять. Зважаючи на складну повоєнну ситуацію в країні та області зокрема, станом на 1945-1946 н. р. для шкіл Полтавської області було заплановано 530450 примірників підручників, що становили 82% від річного плану. Незадовільним було забезпечення підручниками учнів старших класів, для 10-го класу одержано було лише один тип навчальної книги – «Хрестоматію з української літератури» Шаховського (300 примірників), не одержано жодного підручника з «Основ дарвінізму» для 9-го класу шкіл з українською мовою викладання, «Нової історії» Галкіна, підручника з «Української літератури»

Пільгука, для 4-го класу підручника з «Природознавства» Тетюрева. Підручники для 1-го класу були надані в школи із запізненням: «Буквар» у жовтні 1945 року, а «Читанка» в лютому 1946 року [4, арк. 13-14].

У другій половині 1945-1946 н. р. навчальна база в школах значно зросла, крім підручників, одержаних через торгівельні організації, школи майже повністю зберегли підручники, що були надані їм у користування в 1944-1945 н. р. Силами вчителів та учнів у 1945-1946 н. р. школи значно збагатилися саморобними наочними матеріалами. Але й після цього навчальна база в школах залишалася незадовільною. Не вистачало найбільш потрібних приладів, без яких не можливо було проводити урок та подавати учням розділи навчального матеріалу [4, арк. 12-14].

Дослідивши стан народної шкільної освіти у 1943-1946 роках, необхідно відмітити, що ситуація, яка склалася в області, була крайнє тяжкою і вимагала швидких та точних рішень. Перед керівниками галузі народної шкільної освіти постало три нагальних питання: по-перше, відбудувати та привести до ладу шкільні приміщення, що вціліли після німецької окупації, а також відвести приміщення під школи в населених пунктах, у яких були зруйновані будівлі шкіл; по-друге, провести облік дітей шкільного віку, які повинні бути охоплені навчанням; по-третє, вирішити проблему наповненості шкільних приміщень матеріально-технічною складовою та навчальною базою. Відзначимо, що Полтавська область за темпами повоєнної відбудови народної шкільної освіти займали не останні позиції в країні. Такі темпи відбудови були досягнуті за допомогою добровільних відробіток громадян на будівництвах нових приміщень для шкіл або ремонтах уцілілих будівель, за сприяння підприємств та установ, що надавали матеріальну допомогу для відбудови сфери шкільної освіти. Кроки, що вживалися, призвели до поліпшення стану шкільної освіти, був зроблений облік дітей шкільного віку (проведення якого було покладено на вчителів та відповідальних жителів будинків та мікрорайонів), забезпечено постійне постачання навчальних матеріалів для проведення занять, відремонтовані шкільні приміщення тощо. Перші роки повоєнної відбудови галузі народної шкільної освіти стали для Полтавської області вирішальними у питанні подальшої відбудови шкільної освіти, що є важливим фактором.

### Джерела та література

1. Державний архів Полтавської області ( далі – ДАПО), ф. 4298, оп. 1, спр. 5. Накази розпорядження, Народного комітету освіти та рішення виконавчого комітету Полтавської обласної Ради депутатів трудящих. – на 119 арк.
2. ДАПО, ф. 4298, оп. 1, спр. 9. Річний звіт обласного відділу народної освіти про роботу шкіл області. – на 20 арк.
3. ДАПО, ф. 4298, оп. 1, спр. 24. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти за роботу середніх, семирічних та початкових шкіл в 1944 / 1945 учбовому році. – на 69 арк.
4. ДАПО, ф. 4298, оп. 1, спр. 47. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти про роботу початкових, семирічних та середніх шкіл області у 1945-1946 навчальному році. – на 181 арк.
5. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957-2001 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Є. Берека. – К., 2001. – 20 с.
6. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50-80-х років ХХ століття: історіографія. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Н. С. Брехунець. – К.: 2006. – 25 с.
7. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська – К.: Богданова А. М., 2008. – 406 с.
8. Кабатченко М. В. Народное образование в СССР. 1917-1967 / М.В. Кабатченко. – М.: Просвещение, 1986. – 187 с.
9. Кашина М. П. Народное образование в РСФСР / М. П. Кашина. – М. : Просвещение, 1970. – 355 с.
10. Литвин В. М. Україна в другому повоєнному десятилітті (1956-1965) / В. М. Литвин. – К. : Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 272 с.
11. Постанови партії та уряду про школу / [упоряд. О. Г. Сивець]. – К.-Х.: Радянська школа, 1947. – 152 с.
12. Сайдакова Е. И. Вопросы организации всеобщего обучения / Е. И. Сайдакова. – М., 1953. – 201 с.
13. Українська радянська енциклопедія / [упоряд. М. П. Бажан, І. К. Білодід, В. Г. Бондарчук та ін.]. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1965. – 808 с., іл. с. 625
14. История Украинской ССР в 10 т. / [сост. В. А. Лихолат и др.]. – К. : «Наукова думка», 1977-1986. Т. 9: История развития УССР в период развития социалистического общества. – 1985. – 582 с.
15. Москалик Г. Ф. Стан розвитку функціонування народної освіти міста Кременчука в післявоєнні роки / Г. Ф. Москалик // Імідж сучасного педагога. – 2007. – № 1/2. – С. 55-56.
16. Шемет П. Г. Освіта і виховання на Полтавщині в минулому й сьогодні / П. Г. Шемет. – Полтава, 1991]. [Бойко А. Історія освіти і просто освіта / А. Бойко // Зоря Полтавщини. – 1991. – № 147 (17847). – С. 4.
17. Кременчук 440 // 36. мат. наук.-практ. конф., присвяченої 440-й річниці заснування міста Кременчука; ред. кол. В. І. Маслак. – Кременчук: ПП Щербатих, 2011. – 278 с.

Дарья Василенко

#### Положение послевоенного народного образования в Украинской ССР на примере Полтавской области в 1943-1946 годах

*Проанализировано состояние послевоенного народного школьного образования Украинской ССР на примере Полтавской области в 1943-1946 годах. На основе архивных материалов проведен анализ данных по убыткам и процесса восстановления отрасли в области. Указаны основные первоочередные проблемы, которые требовали решения для успешного восстановления народного школьного образования. Обозначены методы обеспечения оперативности возрождения сферы образования на Полтавщине.*

**Ключевые слова:** народное образование, школа, Полтавская область, Отдел народного образования, учебная база, материально-техническая база.

Daria Vasylenko

#### The state of post-war public education in Ukrainian SSR citing as an example Poltavska region in 1943-1946

*The paper deals with the state of post-war public education in Ukrainian SSR citing as an example Poltavaska region in 1943-1946. According to the archival material the analysis of data concerning losses and the process of reconstruction in this sector of the region has been conducted. The basic problems that were solved primarily in order to reconstruct the public school education of the region have been stated. The methods of efficiency reconstruction in the sector of education in the Poltavaska region have been suggested.*

**Key words:** public education, school, Poltavaska region, Department of public education, training base, material and technical basis.